

Ma'ruzachi: kimyo fanlari doktori, dots. L.S.Kamolov

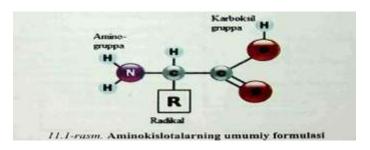


•Reja.

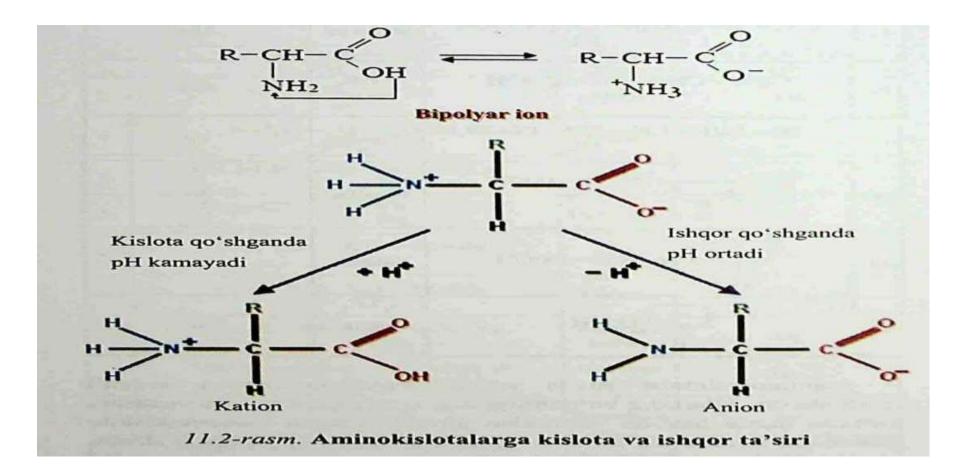
- •1. Aminokislotalar, ularning fizik-kimyoviy xossalari.
- •2. Aminokislotalarni olinish usullari.
- •3. Aminokislotalarga xos boʻlgan kimyoviy reaksiyalar.
- •4. Aminokislotalar stereokimyosi.

Aminokislotalar, ularning fizik-kimyoviy xossalari

- Barcha oqsillarning asosiy qurilish elementlari aminokislotalar ekanligi koʻpdan buyon ma'lum boʻlsa ham, oqsillarning toʻla aminokislotali tarkibi faqat XX asrning 30-yillaridagina batamom belgilandi. Buning sababi, bir tomondan aminokislotalar hali yaxshi oʻrganilmagani, oqsil tarkibiga qaysi aminokislotalar kirganligi aniq ma'lum boʻlmaganligi boʻlsa, ikkinchidan ularning ayrim vakillarini sifat va miqdor analizi usullari hali mukammal boʻlmaganligi edi. Bu muammo faqat 40- yillarning boshlarida qogʻoz xromotografiyasi usuli qoʻllanilishi bilan hal boʻldi.
- Tabiatda 300 ga yaqin aminokislotalar uchraydi. Lekin ularning hammasi ham oqsil tarkibiga kirmaydi. Aminokislotalarning koʻp qismi ayrim organizmlarda, ba'zilari alohida oqsillar va peptidlar tarkibida boʻladi. Hamma organizmlarda oqsillar tarkibiga kiradigan aminokislotalar soni 20 ga teng. Ular proteinogen aminokislotalar deb ataladi.
- α aminokislotalar geterofunksional birikmalardir. Ular tarki-bida karboksil COOH va aminokislota -NH $_2$ guruhlari mavjud. Amino-guruh barcha proteinogen aminokislotalarda α uglerod atomida joylashganligidan, ular α aminokislotalar qatorini tashkil qiladilar.



Aminokislotalarning dissotsilanishini Brenstedning kislota va asoslar nazariyasi boʻyicha yaxshi tushinsa boʻladi. Bu nazariyaga binoan proton berishi mumkin boʻlgan hamma birikmalar kislotalar qatoriga, uni qabul qilgan birikmalar asosldar qatoriga kiritiladi. Shu nuqtai nazardan COOH va NH₃⁺ guruhlari kislota, COO⁻ va NH₂ ni asos deb hisoblash kerak. Barcha aminokislotalar suvli eritmalarida ikki qutbli ionlar (svitter-ionlar) shaklida, ya'ni aminokislotalarning karboksil guruhi dissotsilangan, aminoguruhi esa protonlangan holda boʻladi.



Aminokislotalarni olinish usullari

a-aminokislotalami organizmda sintezlanishiga ко ra

• almashinadigan; almashinmaydigan sinflarga boʻlish mumkin.

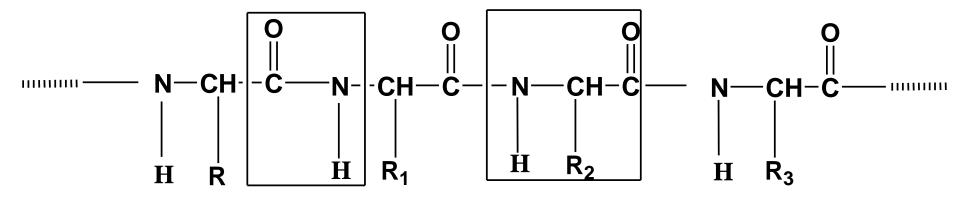
Barcha oqsillar tarkibiga kiradigan eng muhim a- aminokis- lotalaming soni 20 tani tashkil etadi. Ulaming ba'zilari organizmda sintezlanmaydi, ular **almashinmaydigan aminokislotalar** deyiladi. Almashinmaydigan aminokislotalar iste'mol qilinadigan oziqovqat mahsulotlari orqali organizmga kiradi. Ularga: valin, leytsin, izo- leytsin, treonin, lizin, metionin, fenilalanin va triptofanlar kiradi. 7-jadvalda ularning nomiga yulduzcha belgisi qoʻyilgan.

Organizmda sintezlanadigan aminokislotalar **almashinadigan aminokislotalar** deyiladi. Ularga: glitsin, alanin, serin, asparagin kislota, glutamin kislota, sistein, tirozin, gistidin va prolinlar kiradi.

Odam oqsillarida mavjud boʻlgan 20 ta aminokislotalar R -gu- ruhi bilan farqlanadi. Masalan, alaninning R radikal oʻrnida metil -CH, guruh bor. Agar aminokislotada musbat va manfiy zaryad- lar mutanosib boʻlsa, umumiy zaryad "0" ga teng boʻladi. Bu holat izoelektrik nuqta (pi) nomi bilan ma'lum boʻlgan pH ning ma'lum qiymatiga toʻgʻri keladi.

09.12.2022

Aminokislotalar va ularning sinflanishi



Muhim α-aminokislotalar

Ne	α-aminokislotalar	Nomi	3 harfli nomi
1.	NH,-CH,-COOH	Glitsin	Gli
2.	CH ₃ – CH – COOH NH ₂	Alanin	Ala
3.	(CH ₃) ₂ – CH – COOH NH ₂	Valin*	Val
4.	(CH ₃) ₂ CH – CH ₂ – CH – COOH NH ₂	Leytsin*	Ley
5.	CH ₃ – CH ₂ – CH – CH – COOH CH ₃ NH ₂	Izoleytsin*	Ile
6.	HO-CH ₂ -CH-COOH NH ₂	Serin	Cer
7.	CH ₃ -CH-CH-COOH OH NH ₂	Treonin*	Tre
8.	HOOC - CH ₂ - CH - COOH NH ₂	Asparagin kislota	Asp
9.	HOOC - (CH ₂) ₂ - CH - COOH NH ₂	Glutamin kislota	Glu
10.	NH ₂ OC - CH ₂ - CH - COOH NH ₂	Asparagin	Asn
11.	NH ₂ OC - CH ₂ - CH ₂ - CH - COOH NH ₂	Glutamin	Gln
12.	NH ₂ -(CH ₂) ₄ -CH-COOH NH ₂	Lizin*	Liz
13.	NH ₂ - Ç - NH - (CH ₂) ₃ - ÇH - COOH NH NH ₂	Arginin	Arg

14.	HS-CH ₂ -CH-COOH NH ₂	Sistein	Sis
15.	CH ₃ - S - (CH ₂) ₂ - CH - COOH NH ₂	Metionin*	Met
16.	C ₆ H ₅ – CH ₂ – CH – COOH NH ₂	Fenila- lanin*	Fen
17.	HO-C ₆ H ₅ -CH ₂ -CH-COOH NH ₂	Tirozin	Tir
18.	CH ₂ -CH-COOH NH ₂	Triptofan*	Tri
19.	CH ₂ -CH-COOH NH ₂	Gistidin	Gis
20.	Соон	Prolin	Pro

Radikal R ning kimyoviy tabiatiga qarab α - aminokislotalar ochiq zanjirli (alifatik), aromatik va geterohalqali aminokislotalariga boʻlinadi. Ochiq zanjirli radikalda karboksil - COOH guruh, amino - NH₂ guruh, gidroksil - OH guruh va oltingugurt boʻlishi mumkin. Shunga koʻra, ochiq zanjirli α - aminokislotalarga (glitsin, alanin, valin, leysin, izo-leysin), ikki asosli monoaminokislotalarga (asparagin va glutamin kislo-talar), bir asosli diaminokislotalarga (lizin, arginin), gidroksiaminokislotalargan (serin, treonin) va oltingugurt saqlovchi aminokislotalarga (sistein, sistin, metionin) boʻlinadi.

Molekulasidagi karboksil va aminoguruhlarning umumiy soniga koʻra, α - aminokislotalar neytral (bir asosli monoaminokislotalar), asosli (bir asosli diaminokislotalar) va kislotalai (ikki asosli monoamino-kislotalar) boʻladi.

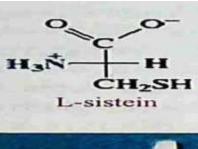
 α - aminokislotalar ichida oltingugurt saqlovchi aminokislotalar-ning funksiyasi koʻproq oʻrganilgan. Masalan, metionin hamma oqsillarda, ayniqsa fermentlar va garmonlarda saqlanadi hamda metabolitik jarayon-larda muhim rol oʻynaydi.

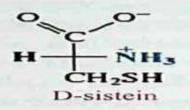
Sistein va sistinning oʻzaro bir-biriga oʻtib turishi hujayrada boradigan qator oksidlanish-qaytarilish jarayonlari asosida yotadi. Sistiyen, hamma tiollar singari oson oksidlanib, disulfid-sistinga aylanadi. Sistindagi disulfid bogʻi oʻz navbatida oson qaytarilib sistein hosil boʻladi.

• Aminokislotalar stereokimyosi

Tabiiy manbalardan olinadigan qarayb barcha α - aminokislotalar optik faolikka esa, chunki ular molekulasidagi α -uglerod atomi assimetrik uglerod atomidir (xirallik markazi). Faqat glitsin H_2N -CH $_2$ -COOH bundan mustasno boʻlib, uning molekulasida xirillik markazi yoʻq.

Xirallikga ega birikma tuzilishi boʻyicha bir-birini koʻzgudagi aksini ifodalaydigan qoʻsh izomerlar shaklida boʻladi. Ular bir-biridan α - atomlarga birikkan guruhlarning fazodagi yoʻnalishlari bilan farqlanadi-lar. Buning natijasida paydo boʻladigan ikki konfiguratsiya D- va L- stereo-izomerlar deb yuritiladi. Bu izomerlarning biri ikkinchisining ustiga qoʻyilsa, ular oʻng va chap kaft kabi bir-birini qoplamaydi. Ular enantiomerlar deb ataladi. Xral birikmalar bir xil kimyoviy va fizik xususiyatga ega bo'lib, faqatgina qutblangan nur tekisligini chapga yoki o'ngga burish belgisi bilan farqlanadilar. Ularning burish burchaklari ham bir-biriga teng. Bu xil qobiliyatni + yoki - belgisi bilan koʻrsatiladi, lekin nur sathini burish belgisi molekulaning D- yoki L- konfiguratsiyasiga muvofiq kelishi shart emas. L (Leve, chap) va D (dexter, oʻng) belgilar enantiomerlarning tuzilishi jihatidan qaysi qatorga kirishini koʻrsatadi.







E'tiboringiz uchun rahmat